

II. Актуальні питання сучасного українського конституціоналізму

Владислав Федоренко

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор Науково-дослідного центру
судової експертизи з питань інтелектуальної
власності Міністерства юстиції України
(м. Київ, Україна)
fedorenko_2008@ukr.net

УДК 342.4

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І РЕВОЛЮЦІЇ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена дослідженню політико-правової природи і феноменології революцій і виявленню взаємозв'язків доктрини та практики конституціоналізму й революцій в Україні та за кордоном. Аналізується походження категорії “революція” (*“revolutio”*), багатоманітність й еволюціонування її сенсів: від повернення певних явищ у попередній стан – до радикальних змін державного та суспільного ладу. Робиться висновок, що категорія “революція” була привнесена у політико-правовий обіг із праць Н. Коперника з астрономії у середині XVI ст. і набула сучасного значення у другій половині XVIII ст., одночасно з іншою категорією, відомою з часів Античності, – “конституція”.

Аналізуються найбільш відомі протореволюції часів Давнього Єгипту, Античності та Середньовіччя, Реформації в Німеччині та Швейцарії тощо. Робиться висновок, що “революційність” відповідних повстань і бунтів стала результатом їх більш пізнього переосмислення вченими у XVIII–XX ст. Серед підстав для проведення революцій виокремлено: по-перше, наявність сформованої політико-правової ідеології, яка б ґрунтувалася на доктрині (доктринах) конституціоналізму; по-друге, боротьбу за утвердження та захист основоположних прав і свобод людини (кожне нове “покоління” прав людини утверджувалося у процесі буржуазно-демократичних, соціалістичних і світоглядних революцій кінця XX – початку XXI ст.); по-третє, наявність соціально активних громадських асоціацій (інститутів громадянського суспільства) і політичних партій.

Доводиться, що першою революцією, в її сучасному політико-правовому значенні, стала “Славетна революція 1688 р.” в Англії. Досліджуються так звані “великі революції”, які мали вплив на політичний, соціальний та економічний прогрес цілих народів, держав і континентів, а саме: Американська та Французька революції кінця XVIII ст., європейські революції 1830–1871 р., Японська революція епохи Мейдзі 1869 р., Молодотурецька 1908 р., Російська 1905 р. і 1917 р., Німецька 1918 р., Китай-

© Владислав Федоренко, 2018

ська 1949 р., Кубинська 1956 р., Іранська 1979 р. революції, “оксамитові революції” кінця ХХ ст. Приділяється увага українським революціям: Українській революції 1917–1921 рр., Революції на граніті 1990 р., Помаранчевій революції 2004 р. і Революції Гідності 2014 р.

Обґрунтовується зміст категорії “революція”, її сутнісні ознаки; узагальнюються основні причини і передумови революцій; досліджується питання класифікації революцій, а також визначається характер взаємодії конституціоналізму та революцій.

Ключові слова: конституціоналізм; конституція; революція; “великі революції”; Українська революція 1917–1921 рр.; Помаранчева революція; Революція Гідності.

Становлення і розвиток конституціоналізму як теорії та практики утвердження верховенства права, гарантованості й захисту прав і свобод людини та конституційного обмеження правління тісно пов’язані з революціями. Власне, і сам феномен утвердження конституціоналізму в розвитку цивілізацій також можна вважати революційною подією. Адже існуюча до ХVІІ–ХVІІІ ст. в Європі та деяких державах Азії й Америки система правопорядку, що ґрунтувалася на силі позитивного права, освяченого волею суверена та втіленого в закони і відповідну адміністративну та судову практику, за відносно короткий час докорінно змінилася після набуття популярності ідеями й ідеалами конституціоналізму, які ставали гаслами буржуазних революцій та унормовувалися у перших конституціях.

Серед найвідоміших людству політико-правових революцій потужний вплив на формування та розвиток конституціоналізму справили Англійська 1688 р., Американська і Французька революції кінця ХVІІІ ст., а також Японська революція епохи Мейдзі 1889 р., Молодотурецька 1908 р., Російська 1917 р., Китайська 1949 р., Кубинська 1959 р., Іранська 1979 р. революції, “оксамитові революції” кінця 90-х років ХХ ст. у Східній Європі, “Арабська весна” 2010 р., “кольорові революції” 2003–2005 рр. у Грузії, Україні та Киргизії, Революція Гідності 2014 р. в Україні та ін. Хоча оцінка впливу цих революцій на розвиток цивілізації, конституційних цінностей, державотворення виявилася різною.

Так, правлячий князь Ліхтенштейну Ганс-Адам ІІ у своїй праці “Держава в третьому тисячолітті” (2009 р.) пише:

Французька революція 1789 року породила, в основному, хаос і кровопролиття, як і Російська революція 128 років по тому. Після революції у Франції було чотири монархії, а сьогодні там функціонує П’ята республіка. <...> Ані Французька, ані Російська революція не бажали виконати свої обіцянки демократичного легітимного правління. <...> Інтелектуальний внесок Європи у витоки демократичної ери не слід недооцінювати, але

без Американської революції цей внесок, ймовірно, залишився би предметом теоретичного й історичного інтересу¹.

Варто зазначити, що у цій статті ми наведемо й інші оцінки результатів “великих революцій”.

Сучасний етап розвитку українського конституціоналізму та національної державності, менш ніж за століття після Української революції 1917–1921 рр., ознаменувався трьома доленосними для незалежної України революціями: Революцією на граніті 1990 р., Помаранчевою революцією 2004 р. і Революцією Гідності 2014 р. Кожна з цих революцій сприяла трансформації теорії та практики вітчизняного конституціоналізму, а також модернізації національного державотворення: а) від тоталітарної – до суверенної моделі конституціоналізму, що отримала закріплення в Акті проголошення незалежності України 1991 р. і Конституції України 1996 р.; б) від кланово-олігархічної моделі державного правління – до парламентсько-президентської демократії, із внесенням відповідних змін до Конституції України у 2004 р.; в) від залежної від Російської Федерації (далі – РФ) олігархополії – до проєвропейської конституційної моделі розбудови суверенної Української держави на засадах паритетної співпраці з громадянським суспільством.

Водночас на сьогодні основні актори політико-правових процесів в Україні не завжди раціонально використовують ідеологічний, державотворчий і правотворчий потенціал сучасних революцій. Це пояснюється, з-поміж іншого, і недослідженістю правової природи і феноменології революцій, їхніх взаємозв'язків із конституціоналізмом.

Метою дослідження є виявлення походження, сутності, змісту, періодизація та систематизація революцій, обґрунтування їхніх взаємозв'язків із доктриною та практикою конституціоналізму в Україні та за кордоном, а також формування парадигми конституціоналізму й революцій.

Загальновідомо, що одним із найпопулярніших предметів дослідження учених-конституціоналістів в усіх державах світу залишається конституціоналізм. Не є винятком щодо цього й Україна. Більшість українських учених-конституціоналістів (Ю. Барабаш, О. Батанов, Д. Белов, О. Бориславська, А. Крусян, О. Марцеляк, Н. Мішина, М. Орзіх, В. Погорілко, М. Савчин, В. Серьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, Т. Слінько, О. Совгіря, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, А. Янчук та ін.) опублікували не одну цікаву працю, присвячену проблемам сучасного конституціоналізму.

¹ Ганс-Адам П., *Держава в третьому тисячолітті* (І Гаврилов та Л Кондратюк пер, ДІПА 2018) 35-6.

Водночас конституціоналізм став у XVII–XXI ст. ідеологією революцій, результати яких втілювалися у конституціях і конституційних актах, спонукали до масштабних конституційних реформ, трансформацій суспільного та державного ладу, модернізації моделей державного управління. Однак сучасна наука конституційного права не обґрунтовує витоки, передумови і причини революцій. Не визначає сутності, змісту та типів революцій. Не встановлює взаємозв'язки між конституціоналізмом, у всіх його виявах, і революціями.

Проблематика революцій, починаючи з другої половини XIX ст., залишається однією з найбільш затребуваних у соціальних науках – філософії, антропології, соціології, історії, праві. Так, ще у 1890 р. фундатор кримінальної антропології Ч. Ломброзо спільно з Р. Ляскі опублікували фундаментальну працю “Політична злочинність і революція стосовно права, кримінальної антропології і державної науки”, у якій доходять висновку, що революції загалом є рідкісним явищем, ‘ніколи не здійснюються у народів відсталих і завжди виникають із поважних причин і із-за високих ідеалів’².

Слід згадати і про цікаві, але дещо підзабуті сучасниками праці таких зарубіжних учених, як П. Кропоткін “Велика Французька революція: 1789–1793 рр.” (1885 р.), Ж. Жорес “Соціалістична історія Французької революції” (1900 р.), П. Сорокін “Соціологія революції” (1923 р.) та ін.

Очікують уваги дослідників-правознавців і праці таких українських учених, як Д. Дорошенко “Історія України 1917–1923 рр. Т. 1.: Доба Центральної Ради” (1932 р.), П. Христюк “Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: у 4 т.” (1921–1922 рр.), М. Шаповал “Велика революція й українська визвольна програма” (1927 р.), М. Яворський “Програма української національно-демократичної революції у 1917 р., її історична основа та її рухові сили” (1927 р.) та ін.

На сьогодні з нагоди святкування 100-річчя Російської революції було видано низку праць, присвячених цій та іншим революціям. Ідеться про праці С. Єлишева “Про сутність ‘сучасних революцій’ і державних переворотів” (2017 р.)³, В. Мау “Революція: механізми, передумови і наслідки радикальних суспільних трансформацій” (2017 р.)⁴, Ш. Фіцпатрика “Російська революція” (2018 р.)⁵ та ін.

² Ч Ламброзо и Р Ляски, *Политическая преступность и революция по отношению к праву, уголовной антропологии и государственной науке* (проф И Исаев предислов, Юридический центр Пресс 2003) 72.

³ С Елишев, *О сущности “современных революций” и государственных переворотов* (Канон+ РООИ “Реабилитация” 2017).

⁴ В Мау, *Революция: механизмы, предпосылки и последствия радикальных общественных трансформаций* (Изд-во Института Гайдара 2017).

⁵ Ш Фитцпатрик, *Русская революция* (Н Эдельман пер, Изд-во Института Гайдара 2018).

Очікувано, що в 2018 р. і в наступних роках із нагоди святкування 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. проблематика теорії та практики революцій у їх системному зв'язку з розвитком українського конституціоналізму та національної правової системи отримає гідну увагу правознавців, породить той конструктивний дискурс, який сприятиме використанню потенціалу сучасних українських революцій для розвитку Української конституційної держави.

Проблематика конституціоналізму, як уже зазначалося, є важливим і традиційним предметом дослідження науки конституційного права як в Україні, так і за кордоном. Водночас результати відповідних досліджень є надзвичайно різноплановими і дискусійними, що їх складно узагальнити і звести до єдиного знаменника. Принаймні, у межах цієї публікації.

Тож у визначенні категорії “конституціоналізм” зупинимося на результатах наших попередніх досліджень. Під цим поняттям пропонується розуміти:

...упорядковану сукупність (систему) історично сформованих ідеологічно-правових світоглядних поглядів на способи і методи ефективного регулювання конституційних правовідносин, об'єктивно сформовану систему конституційного права, систему конституційного законодавства, стрижнем якої виступає Основний Закон, систему конституційно-правової науки і освіти, а також усталену конституційну правотворчу та правозастосовну практику⁶.

Тобто конституціоналізм – це взаємопов'язана доктрина, правотворча та правозастосовна практика утвердження верховенства конституції й основоположних прав і свобод людини в конституціях та правосвідомості громадян.

Ще менше єдності серед правознавців щодо походження та змісту категорії “революція”, політико-правових явищ і процесів, до яких вона застосовується, та зв'язків революцій із конституціоналізмом, і навпаки. Серед мислителів сучасності та минулого існують різні погляди на етимологію слова “революція” та витоки перших революцій у світі. Так, Дж. Голдстоун зазначає:

...у різні епохи термін “революція” позначав усе, що завгодно – політичні перетворення, поновлення природного порядку, насильницькі й безповоротні політичні зміни, а сьогодні воно ще означає ненасильницьке відстоювання демократичних прав⁷.

⁶ В Федоренко, *Конституційне право України: підручник, До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України* (Ліра 2016) 91-2.

⁷ Д Голдстоун, *Революция. Очень краткое введение* (А Яковлев пер, Изд-во Института Гайдара 2015) 64.

Британський учений С. Пінкус стверджує, що революції є відносно рідкісними і видатними подіями, що фундаментально трансформують держави та суспільства, а також наводить влучну цитату А. де Токвіля про феноменологію революцій: ‘Коли великі революції успішні, їх причини перестають існувати. Сам факт їх успішності робить їх незбагненними’⁸.

Суперечливими і дещо міфологізованими вбачаються й думки учених щодо практики перших революцій. Зокрема, ізраїльський учений-футуролог Ю. Харарі пише, що перебіг історії людства визначили три найбільші революції.

Почалося з когнітивної революції, 70 тис. років тому. Аграрна революція, яка відбулася 12 тис. років тому, суттєво прискорила прогрес. Наукова революція – їй всього лише 500 років – здатна покінчити з історією й покласти початок чомусь іншому, надзвичайному⁹.

П. Сорокін свого часу писав про Єгипетську революцію (1600–2000 р. до н. е.), коли раби, всупереч припису “Книги Мертвих” ‘Я не говорю зайвих слів’, були ‘нестримані в словах’¹⁰. Пізніше Дж. Голдстоун припускає, що правління Піопі II, останнього фараона Давнього царства Єгипту, в XXII ст. до н. е. закінчилося революцією, коли місцеві олігархи прийшли до влади і правили близько 100 років, аж доки не заснувалася перша династія Середнього царства. У подальшому революції, на думку Дж. Голдстоуна, були притаманні й добі Античності. Під час Пелопоннеської війни, коли Афіни і Спарта змагалися за владу в усій Греції, у тогочасних полісах інспірувалися міські революції, які мали на меті послаблення публічної влади й використовувались як військова тактика. Зокрема, Фулідід описував революцію на острові Керкіра (427 р. до н. е.), у якій демократичне угруповання, що вивільнило рабів, боролася проти проспартанського олігархічного угруповання. Зі свого боку, слава Риму також почалася з революції, коли наприкінці VI ст. до н. е. римляни виграли етрусських царів і заснували республіку¹¹.

Загальновідомим прототипом революцій у їх сучасному вигляді прийнято вважати й законодавчі ініціативи братів Тиберія та Гая Гракхів наприкінці II ст. до н. е. Вони передбачали перерозподіл частини статків патриціїв на користь плебса. І хоча брати були вбиті, а їхні ініціативи так

⁸ С Пінкус, 1688 г. *Первая современная революция: научно-популярное издание* (Н Тартаковская пер, АСТ 2017) 54-5.

⁹ Ю Харарі, *Sapiens. Краткая история человечества* (Л Сумм пер, Синдбад 2016) 9-10.

¹⁰ П Сорокин, *Социология революции* (Ю Яковец вступ ст, И Курос и И Лукинов и Т Деревянкин предисл, Астрель 2008) 62.

¹¹ Голдстоун (н 7) 64-5, 67-8.

ніколи і не реалізувалися, такі ідеологи соціалізму, як Г. Бабеф, Г. Ле Бон, К. Маркс, Г. Де Моблі, Р. Оуен, П. Прудон, А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є та інші нерідко намагалися проілюструвати висновки і тези своїх праць, що стосувалися ідей соціалізму та сутності революцій, як 'відкритих воєн між патриціями і плебеями, між багатими і бідними'¹². Хоча "революція Гракхів" стала "революцією" лише у працях мислителів XVIII–XIX ст., а не за часів Античності.

У подальшому прототипи революцій неодноразово трапляються в інших державах Середньовічної Європи. Зокрема, професор Єльського університету Дж. Берман писав про визначальний вплив Папської революції, яка ще називалася "*Reformatio*" ("Реформація"). Її початок ознаменувався в 1075 р. Диктатами папи Григорія VII, а кульмінація – у 1122 р. Вормським конкордатом. Папська революція стала боротьбою за свободу Церкви від імператорів, королів і феодалних баронів і помітно вплинула на наступні "великі революції" в Європі, що сформували Західну традицію права. Дж. Берман писав:

Починаючи із XI–XII ст. історія Заходу характеризується чергуванням періодів оновлення й спадкоємності. Бурхливі революційні перевороти змінюються періодами мирного розвитку, коли породжені революцією зміни вбудовуються в існуючу традицію й водночас трансформують її¹³.

Дж. Голдстоун наводить приклади так званих "революцій" в епоху Відродження та Реформації. Це, зокрема, перманентна боротьба гібелінів (великих землевласників) із гвельфами – багатими торговцями і главами великих гільдій у Тоскані в XII–XIV ст.; рух монаха-домініканця Дж. Савонароли у Флоренції в XV ст. та ін.¹⁴ Власне, сама категорія "відродження" була етимологічно подібною до досліджуваної нами категорії "*revolutio*". До того ж Дж. Голдстоун вважає, що слово "революція" бере свій початок саме з середньовічних князівств Італії, де часті переходи влади від одного політичного угруповання до іншого порівнювали з кругообігом речей у природі¹⁵.

На думку Ф. Зайбга, перша хвиля напрочуд синхронних революцій у Середньовічній Європі прокотилася на початку XV ст. у Парижі (1413 р.), Лондоні (1414 р.) та Празі (1419 р.). До прикладу, Паризьке

¹² Г. Бабеф, 'Манифест плебеев (1795 г.)' в Володина А (ред), *Утопический социализм: хрестоматия* (Политиздат 1982) 196.

¹³ Дж. Берман, *Западная традиция права: эпоха формирования* (Н. Никонова и Н. Деев пер, 2-е изд, Инфра-М, Норма, Издательство Московского университета 1998) 9.

¹⁴ Голдстоун (н 7) 78-81.

¹⁵ Там само 81.

повстання 1413 р., за твердженням дослідника, навіть випередило Французьку революцію 1789 р.:

...повсталі штурмували Бастилію і змусили короля перейти на свій бік, щоб позбавити його зовнішньої допомоги <...>. До того ж вони нав'язали королю законопроект, який був не вигадкою повстанців, а розробкою університетських професорів та фахівців-управлінців з оточення самого короля¹⁶.

Століттям пізніше, в 1513 р. у Кельні революційне повстання гільдії ремісників проти олігархів закінчилося перемогою перших, створенням комітету для розгляду реформ управління та проголошенням списку “Скарг і вимог”, спрямованих на обмеження юрисдикції та привілеїв Церкви¹⁷. Подібних прикладів “революцій” у великих містах Середньовічної Європи можна знайти чимало. Однак навряд чи вони були революціями в усвідомленні їхніх учасників у тому сенсі, в якому категорія “революція” почала та продовжує розумітися із кінця XVIII ст. – до початку XXI ст.

Саме слово “революція” має давнє походження й привнесене з латинської мови. В епоху пізньої Античності латинське слово “*revolutio*” (“змінення”, “перетворення”) було утворене від дієслова “*revolvere*”, що означало – “відкотитися назад”, “повернутися до витоків”, “відродитися” тощо. Упродовж століть це слово вживалося у значенні повторення чи відродження й було позбавлене політико-правового контексту.

На думку американського вченого М. Маліа, досучасне використання слова “революція” було вперше зафіксоване в астрономії, коли відома праця Н. Коперника “Про рух небесних світил” (“*De revolutionibus orbium coelestium*”) (1543 р.) була названа за визначенням “революційною”. Саме із цього наукового джерела слово “революція” було привнесене у політичний дискурс з приводу “реставрації” Карла II в 1660 р. і закріпилося там у назві англійської “Славетної революції 1688 р.”. Надалі слово “революція” почало застосовуватися для характеристики різких змін у формі правління, хоча й без нормативної конотації¹⁸.

Навіть віднесена Дж. Берманом до “великих революцій” революція XVI ст. у Німеччині, яка почалася у 1517 р. із нападок М. Лютера на папство та закінчилася поразкою імператора в 1555 р. силами протестантського союзу, вслід за Папською революцією XI–XII ст. називалася

¹⁶ Ф Зайбт, *Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем* (Х Назаркевич пер, Р Паранько ред, Вид-во Українського Католицького Університету 2009) 374.

¹⁷ К Скіннер, *Істини сучасної політичної думки*, т 2: Епоха Реформації (А Яковлев пер, В Сафронов под научн ред, Дело РАНХиГС 2018) 77.

¹⁸ М Маліа, *Локомотиви історії: Революції і становлення сучасного світу* (Т Еммонс под ред і с предисл, Е Володина пер, Политическая энциклопедия 2015) 338.

“Реформацією”. А “Славетна революція 1688 р.” уперше була названа “революцією” на час свого завершення, тоді як на початкових стадіях (1640–1660 рр.) називалася ворогами “Великим заколотом”, а прихильниками – “Поновленням свободи”, тобто “Реставрацією”¹⁹.

Отже, можемо припустити, що революції мають свої джерела, прототипи, передумови, певні періоди розвитку, логіку (моделі перебігу), цінності та наслідки. Вище охарактеризовані “революції” – “Античні революції”, “революції Середньовіччя”, Реформація М. Лютера у XVI ст., що швидко охопила на той час всю Європу та породила лютеранські, кальвіністські та інші потужні протестантські релігійні течії, Голландське повстання проти Іспанії 1560 р., повстання О. Кромвеля та встановлення диктатури в Англії в 1645–1658 рр., інші вияви радикальних трансформацій державного правління та правових систем в Європі, аж до “Славетної революції 1688 р.”, слід вважати “протореволюціями”. Адже вони: не ґрунтувалися на політико-правовій ідеології; не мали на меті відстоювання основоположних прав і свобод людини та покладання на державу позитивного обов’язку захисту цих прав і свобод; не змінювали форму державного правління та/або політичного режиму; не отримали втілення своїх гасел у правових актах, на зразок конституцій. Характер перебігу “протореволюцій” мало чим відрізнявся від бунтів і переворотів, а їхні гасла окреслювали короткострокові чи нереальні, утопічні цілі, непідкріплені розвиненими політико-правовими доктринами. Наслідки протореволюцій не мали тривалого впливу на розвиток політико-правових, економічних та інших соціальних систем.

У цьому контексті слід згадати іспанського мислителя Х. Ортега-і-Гасета, який у своїй праці “Занепад революцій” писав про сутність революції:

Не кожен процес насильства проти влади є революцією <...>. У справжніх революціях насильство – найменш суттєва прикмета. Можна навіть уявити, хоча це й малоймовірно, революцію, що здійснюється насухо, без жодної краплі крові. Революція – це не барикада, а стан духу²⁰.

Власне, ці думки Х. Ортега-і-Гасета були добре проілюстровані хвилею “оксамитових революцій” кінця XX ст. у Східній Європі, Помаранчевою революцією 2004 р. в Україні та ін.

Серед множини підстав для формування “духу революції” слід виокремити: *по-перше*, наявність сформованої політико-правової ідеології, яка ґрунтувалася б на доктрині (доктринах) конституціоналізму; *по-друге*, боротьбу за утвердження та захист основоположних прав і свобод

¹⁹ Берман (н 13) 35.

²⁰ Х Ортега-і-Гасет, *Вибрані твори* (В Бургардт та В Сахно та О Товстенко пер, Основи 1994) 371-2.

людини; *по-третє*, наявність соціально активних громадських асоціацій (інститутів громадянського суспільства) і політичних партій. Зважаючи на це, першою революцією, яка ґрунтувалася на ідеях конституціоналізму, як обмеження абсолютизму монарха (Т. Гоббс, Дж. Локк, С. Міл та ін.), утвердження природних прав людини на життя, справедливе судочинство та захист права власності, а також підтримувалася ремісничими й іншими неаристократичними асоціаціями стала добре відома “Славетна революція 1688 р.”.

“Славетна революція 1688 р.” та її результати по-різному тлумачилися її сучасниками і нащадками. Зокрема, в ліберальній інтерпретації Б. Маколея вона була: а) неревольюційною та раціональною; б) протестантською; в) такою, що зберегла традиційну структуру англійського суспільства²¹. Водночас її вплив на розвиток ідей класичного європейського конституціоналізму та утвердження перших конституційних актів в Англії вбачається очевидним. Передумови, перебіг і результати “Славетної революції 1688 р.” стали невичерпним джерелом натхнення для фундаторів конституційної доктрини. Саме напередодні “Славетної революції 1688 р.” з’являються праці Дж. Мілтона “Ареопагитика”, Т. Гоббса “Левіафан”, Дж. Локка “Два трактати про правління” та ін. Легітимація здобутків цієї революції була втілена в Акті про віротерпимість і Біллі про права 1689 р. Ці акти стали одними з перших конституційних актів правозахисного змісту в Західній цивілізації.

Водночас можна погодитися з Ф. Броделем у тому, що загалом же “епоха революцій”, у їх сучасному значенні, розпочалися у 1750 р. й триває донині: індустріальна, наукова, врешті біологічна²². А вже з 1789 р. термін-неологізм “революція” став невід’ємною складовою політико-правової мови, поряд із такими термінами-неологізмами, як “демократія”, “лібералізм”, “конституція” та ін.

Після “Славетної революції 1688 р.” першими конституційними революціями справедливо вважаються Американська, Французька та Японська епохи Мейдзі. Для лідерів цих революцій такі конституційні цінності, як основоположні права та свободи людини, демократія як виборність і змінність публічної влади, поділ влад, громадський контроль за діяльністю органів публічної влади і їх посадових осіб тощо стали світоглядними, а конституції – дієвим інструментарієм модернізації державного та суспільного ладу. Якщо “Славетна революція 1688 р.” мала за мету утвердження лише базових прав людини, то Американська, Французька та Японська революції ґрунтувалися на утвердженні повного спектру

²¹ Пинкус (н 8) 17-8.

²² Фернанд Бродель, *Очерки истории* (Э Орлова пер, 2-е изд, Академический проект 2017) 217-8.

особистісних, політичних й економічних прав людини, включаючи право на свободу слова та друку, свободу асоціацій, захист приватної власності. До того ж Американська революція стала першою в світі національно-визвольною революцією, оскільки її результати сприяли утворенню невідконтрольної колишньої метрополії республіки, що дало гарний приклад для національно-визвольних революцій кінця XIX – початку XX ст. у Латинській Америці. Французька революція 1791 р. явила Європі та світу приклад деномінації монархії та утвердження республіканської форми державного правління.

Між Американською та Французькою революціями кінця XVIII ст. існують і суттєві відмінності. Адже результатом Американської революції, концентровано втіленої в Декларації незалежності 1776 р., став не злам старого аристократичного режиму, а розбудова держави, незалежної від старого заморського режиму. Тобто Американська революція, що стрімко розгорталася з часу “Бостонського чаювання” 1773 р. та виголошення у 1776 р. політичного памфлету Т. Пейна “Здоровий глузд” – до проголошення написаної Т. Джефферсоном “Декларації незалежності”, стала першою національно-визвольною революцією. Її результати втілювалися не лише в конституціях та біллях про права різних штатів, а й у “Статтях конфедерації” 1781 р. Утім, недосконалість Статей зумовила розроблення та прийняття Філадельфійським конвентом першої загальноновизнаної та чинної донині конституції – Конституції США 1787 р.

Французька революція виявилась явищем, зіставним для Європи з Реформацією М. Лютера 1517 р. Цій революції передувало формування потужної ідеології конституціоналізму, втіленої у працях відомих мислителів того часу – Ш.-Л. Монтеск’є “Про дух законів”, Ж.-Ж. Руссо “Про суспільний договір, або Принципи політичного права” та ін. Не залишилися поза увагою інтелектуальних еліт тогочасної Франції й праці вже згадуваних англійських конституціоналістів – Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. А доктрина Просвіти у Франції створила підґрунтя для “атмосфери поглядів” – загальний дискурс з приводу суспільних справ, який усі майбутні діячі 1789 р. вбирали у себе щонайменше з 1770 р.²³

Щороку виходять тисячі праць, присвячених Французькій революції, у яких надзвичайно ретельно досліджуються її причини, передумови, перебіг і наслідки. Тож події Французької революції є добре відомими для всіх правознавців – від теорії абата Сієса про “третій стан”, взяття Бастилії, страти короля, проголошення Французької Республіки і прийняття Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та Конституції Франції 1791 р. і наступних років – до Наполеонівських воєн і Рес-

таврації Бурбонів. Важливішими вбачаються наслідки Французької революції: утвердження конституціоналізму як дієвої ідеології розбудови державності; становлення конституції як Основного Закону для людини, суспільства та держави; докорінна зміна соціально-політичної структури французького суспільства. Хоча після Конституції Франції 1791 р. були й інші конституції – 1793 р., 1795 р., 1802 р., а також Хартія 1814 р., яка, за свідченням Б. Чичеріна, ‘поклала початок конституційному життю, яке продовжувалось сорок років, укріпила внутрішнє благополуччя та приготувала зовнішню велич Франції’²⁴.

Порівнюючи Американську та Французьку революції, Ю. Хабермас писав:

Гарна революція відбулася в Америці в результаті боротьби за політичну свободу <...>. Її результатом стала політична конституція, яка, на жаль, залишилась у забутті. Замість того погана революція – Французька – стала прикладом для всіх наступних²⁵.

Дійсно, Велика Французька революція 1789–1794 рр. породила декілька хвиль буржуазних революцій в Європі в ХІХ ст., які мали переважно стихійний характер.

Перша хвиля буржуазно-демократичних революцій прокотилася Південною Європою в 1820–1830 рр. У цей час в Іспанії, Італії та Греції відбулися революційні виступи інтелектуалів й армійських офіцерів, які вимагали лібералізації існуючих політичних режимів. До прикладу, в Італії ліберали діяли через таємні товариства “карбонаріїв”. Власне, лібералізм став ідеологією цих революцій і ввійшов у широкий вжиток у політико-правому житті Європи. Після падіння монархії Бурбонів у 1830 р. революції відбулися у Бельгії та окупованій Росією Польщі. І якщо бельгійці вибороли свою незалежність від Голландії та започаткували конституційну монархію, то польська революція була жорстко придушена російським царатом. Крім того, і в самій Російській імперії у цей період одним із перших прототипів конституційної буржуазної революції стало повстання Декабристів 1825 р., які марно вимагали від царя конституції.

Друга хвиля буржуазно-демократичних революцій ХІХ ст. в Європі припала на 1848 р., коли барикади революціонерів у Парижі, Відні, Мілані, Празі та Берліні примусили тогочасних монархів до скликання конституційних зібрань, обмеження монаршого абсолютизму та прий-

²⁴ Б Чичерин, *О народном представительстве* (Наука 2016) 277.

²⁵ Л Бляхер и Б Межуев и А Павлов (ред), *Концепт “Революция” в современном политическом дискурсе* (Алетейя 2008) 75-6.

няття конституцій і конституційних актів. Ця хвиля революційних рухів в Європі стала “парадом” нових ідеологій – лібералізму, націоналізму та соціалізму, які лише напрацьовували досвід практичної реалізації своїх цінностей і гасел. Навіть відома праця К. Маркса “Маніфест комуністичної партії” (1845 р.) виявилася непоміченою тогочасними революціонерами. Як пише М. Малия:

...великий парадокс революції 1848 р. полягає в тому, що не досягнувши жодної зі своїх цілей – ні демократично-республіканської, ні національної, ні соціалістичної, – вона залишила більш приємну ідеологічну спадщину, аніж успішна революція 1789 р., яку вона намагалася відтворити²⁶.

Ще однією великою революцією, яка може стати в один ряд із Американською та Французькою революціями, є Японська революція кінця ХІХ ст. Як відомо, лідери так званої “Реставрації Мейдзі”, оголосивши свою лояльність до імператора Японії та прагнучи поновити верховенство його влади, виступили проти феодального військово-політичного режиму сьогунату роду Токугава, який фактично правив Японією упродовж декількох століть. Внаслідок революційної війни 1868 р. в японському суспільстві та державі відбулися докорінні зміни: були скасовані титули і привілеї самураїв, створено законодавчий орган (діету) і прийнято першу конституцію Японії. При цьому, за свідченням Дж. Голдстоуна, Японська революція стала колискою для майбутніх революцій в Азії, передусім у Китаї. Адже лідери Китайської республіканської революції 1911 р., зокрема С. Ятсен, здобували освіту в Японії, де й створили перші революційні організації²⁷.

Третя хвиля буржуазних революцій ознаменувалася не лише феноменом Паризької комуни 1871 р., яка ‘являла собою останній подих, випадковість <...>, але залишила по собі потужний міф для “наступного разу”²⁸, а й набуттям актуальності соціальних прав і свобод людини та ідей соціальної рівності, які революціонери прагнули закріпити у конституціях та відповідних державотворчих практиках, на противагу буржуазно-ліберальним ідеям двох перших хвиль буржуазно-демократичних революцій у Європі. Найяскравішим ідеологом соціалістичної революції став К. Маркс, який не лише розвинув тезу А. де Токвіля про соціалізацію революцій, а й запропонував умови, за яких Німеччина може долучитися до революційних перетворень у Європі.

²⁶ Малия (н 18) 281.

²⁷ Голдстоун (н 7) 102, 105.

²⁸ Малия (н 18) 290.

Німецький філософ К. Маркс і його товариш фабрикант Ф. Енгельс доводили у своїх поясненнях Французької революції і передчуттях нових хвиль революцій у Європі, що 'революція є продуктом глибоких структурних суперечностей всередині суспільства, а не результатом махінацій професійних революціонерів, алхіміків з характерним для них перебільшенням людської волі...' ²⁹. Добре відомими наріжними ідеями марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію стали положення про: класовий характер держав і класові суперечності як підставу класових революцій, вершиною яких є соціалістичні революції; революційну ситуацію, коли верхи не можуть, а низи не хочуть зберегти існуючий політичний режим і державний лад; мреволюційну партію, яка може і мусить організувати й очолити соціалістичну революцію; насильницький характер революції та необхідність збройного придушення контрреволюції; перманентний характер соціалістичних революцій у Європі та світову революцію; розбудову комунізму як кінцеву мету соціалістичних революцій.

Загалом струнке і привабливе вчення К. Маркса та Ф. Енгельса про класові революції набуло поширення в Європі й багатьох інших державах світу та вилилося у практику цілої хвилі різноманітних соціалістичних революцій. Щоправда, після створення у 1889 р., на честь 100-річчя Французької революції, II Інтернаціоналу, марксистська теорія була предметом дискусій у середовищі її прихильників (К. Каутський, Р. Люксембург, О. Бауер та ін.), а також предметом ревізійнізму з боку Е. Бернштейна, В. Ульянова (Леніна), Л. Троцького та ін.

Надзвичайно багатим на революції виявилось ХХ ст. Воно розпочалося із Російської революції 1905 р., Молодотурецької революції 1908 р. і Китайської республіканської революції 1907–1912 рр., за результатами якої С. Ятсен проголосив республіку на засадах 'демократії, націоналізму, соціалізму' ³⁰; ознаменувалося хвилею соціалістичних революцій та завершилося ще більш потужною та синхронною хвилею так званих "оксамитових революцій" 1989–1990 рр. у Східній Європі, які демонтували комуністичні режими у пострадянських і постсоціалістичних республіках.

Окрім того, у ХХ ст. отримали розвиток й інші види революцій. Зокрема, один із фундаторів постпозитивістської філософії Т. Кун обґрунтував теорію наукових революцій. Останні – це насамперед перехід на нову парадигму. Науковець обґрунтовує аналогію між політичними та науко-

²⁹ Дж Дан, 'Революция' в Бляхер Л и Межуев Б и Павлов А (ред), *Концепт "Революция" в современном политическом дискурсе* (Алетейя 2008) 126.

³⁰ А Граціозі, *Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр.* (М Прокопович пер, А Граціозі передмов, Видавництво Соломії Павличко "Основи" 2005) 173.

вими революціями: ‘...політичні революції починаються зі зростання усвідомлення того, що існуючі інститути перестали адекватно реагувати на проблеми, які вони ж почасти створили’³¹. Зі свого боку зазначимо, що починаючи з ХХ ст., доктрина конституціоналізму перестала бути предметом виключно філософів, соціологів та економістів. Розвиток юридичної науки в Європі та Америці сприяв активізації досліджень проблем конституціоналізму та конституцій з боку правників – учених-конституціоналістів (Л. Дюгі, Г. Еллінек, Г. Кельзен, С. Лоу, М. Оріу та ін.).

Щодо політико-правових революцій, то значний вплив на Україну мала революція 1905 р. у Росії, коли робочий клас Санкт-Петербургу розпочав страйк за надання 8-годинного робочого дня. До утвердження соціальних прав робітників було додано й політичну вимогу про скликання Установчих зборів. Це був перший паросток конституціоналізму після повстання Декабристів 1825 р. Мирна хресна хода, очолювана вихідцем із Полтавщини отцем Г. Гапоном, 9 січня 1905 р. була жорстко розстріляна військовими під Зимовим палацом. Це дало поштовх до першої Російської революції, яка поширилася і в українських губерніях, що входили на той час до складу Російської імперії. Російська революція 1905 р. за своїми наслідками виявилася класичною буржуазною конституційною революцією, а її наслідки втілилися у Маніфесті 17 жовтня 1905 р., в якому цар дарував своїм підданам основоположні права та свободи і передбачав обрання першого парламенту в Росії – Думи. У цей час формується політико-правова позиція таких лідерів Української революції 1917–1921 рр., як М. Грушевський, сформувалися перші осередки товариства “Просвіта”. Водночас втілення ідей щодо автономії України виявилось на той час нездійсненим.

У 1918 р. внаслідок Першої світової війни загинули останні світові імперії ХХ ст. – Австро-Угорська, Німецька, Російська, Отаманська. Їхня загибель супроводжувалася пошуком нових сенсів державотворення та розвитку конституціоналізму й хвилею соціалістичних революцій в Росії, Україні, Німеччині, Угорщині та інших державах. Про Російську революцію 1917 р. написано багато праць, тож узагальнимо, що першим етапом цієї революції була так звана “Лютнева революція”, під час якої на хвилі антивоєнних страйків робітників і продовольчих бунтів бідноти у Петрограді перемогу отримали конституційні демократи, які сформували Тимчасовий уряд. Однак у жовтні того ж року більшовики успішно провели Жовтневий переворот, пізніше міфоло-

³¹ О Данильян та О Дзьобань, *Організація та методологія наукових досліджень: навчальний посібник* (Право 2017) 69.

гізований у “Велику Жовтневу революцію”. М. Малія влучно характеризує її сутність:

Червоний Жовтень являв собою захоплення влади метафізичним пролетаріатом, що діяв від імені емпіричного пролетаріату. <...> будучи звичайним переворотом по формі, був ультрареволюційним за змістом: більшовики відібрали владу не тільки у буржуазії, а й у суспільства як такого³².

Більшовицька революція в Росії з перших днів виявила свій волюнтаризм і шовінізм щодо сусідніх народів. У відповідь на Жовтневий переворот Ураїнська Центральна Рада (далі – УЦР) перехопила ініціативу та започаткувала конституційну революцію й проголосила Українську Народну Республіку (далі – УНР). Але малочисельні та непопулярні в Україні більшовики спробували застосувати тактику Жовтневого перевороту в Києві. Ними було скликано Всеукраїнський з’їзд рад у столиці України в грудні 1917 р., але більшість делегатів були представниками селян й інтелігенції та підтримували УЦР. Тому більшовицький переворот у Києві в 1917 р. провалився. Однак уже 24 грудня 1917 р. більшовики перебралися у Харків і провели з’їзд, на якому було проголошено нову державу – Українську Народну Республіку Рад (далі – УНРР)³³. У січні 1918 р. “віртуальна” УНРР відправила війська на Київ, які захоплювали на своєму шляху промислові міста. 25 січня 1918 р. УЦР проголосила IV Універсал про політичну незалежність України.

Українська революція 1917–1921 рр. мала багато перспектив і сенсів. Повернення УЦР у 1918 р., проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР), акт злуки між УНР і ЗУНР, державотворення та правотворення за часів Гетьманату П. Скоропадського, доба Директорії. Ця героїчна і водночас драматична революційна боротьба за національну державність на багато фронтів мала безліч перемог, втілених у Конституції УНР, Конституції ЗУНР, інших конституційних актах, а також у перших практиках національного державотворення (формування уряду, створення національної армії та флоту, запровадження державної служби, створення Національної академії наук України тощо). Однак агресія більшовицької Росії, зокрема й її тогочасні “гібридні війни”, відтермінували незалежність України на довгі 70 років.

У контексті соціалістичних революцій початку ХХ ст. слід згадати і про Листопадову революцію в Німеччині, яка завершилася проголо-

³² Малія (н 18) 316.

³³ С Плохій, *Брама Європи* (Р Ключко пер, Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля” 2016) 272-3.

шенням Веймарської республіки та Веймарської конституції 1919 р. Останню можна вважати першою соціальною конституцією в Європі, яка вперше ввормувала в самостійному розділі широке коло соціальних прав і свобод громадян. Свого часу К. Шмідт у своїй праці “Легальність і легітимність” писав:

...друга частина Веймарської конституції має неточний, навіть оманливий заголовок – “Основні права та основні обов’язки німців”. Насправді – порівняно з першою частиною конституції, тією частиною, яка закладає основи парламентської держави – друга частина являє собою певною мірою другу конституцію³⁴.

Власне, з часів Веймарської конституції основоположні права та свободи людини перестають декларуватися у різноманітних біллях і деклараціях, а стають центральним елементом самих конституцій.

Веймарська та наступні конституції через закріплення широкого спектру прав і свобод людини покладають на державу новий юридичний обов’язок, нову соціальну місію – утверджувати і захищати ці права. Водночас повторити триумф Листопадової революції в Німеччині та Веймарської конституції 1919 р. тогочасним державам Європи не вдалося. У період між двома світовими війнами у 1918–1939 рр. Європу охопила хвиля контрреволюцій, які ще іноді називають “консервативними революціями”. Їх результатами в Іспанії, Італії, Румунії, СРСР, Угорщині та й у самій Німеччині стали зміна ідей соціалізму на більшовицькі та націонал-соціалістичні гасла, послідовники яких і розв’язали Другу світову війну.

Подальші революції після Другої світової війни залишилися полігоном для реалізації марксистських учень у їх найрізноманітніших інтерпретаціях на більшості континентів світу. Ці революції перестали бути “локомотивами історії” лише для Європи. Однією з “великих революцій” стала Китайська революція 1949 р. Саме цього року “Великий кормчий” Мао Дзедун остаточно перемиг уряд націоналістів Гоминьдана на чолі з Ч. Кайші, вступив до Пекіну та проголосив Китайську Народну Республіку (далі – КНР). Комуністична система КНР була унормована у першій Конституції КНР 1954 р.

Хвиля марксистських рухів і революцій у другій половині ХХ ст. протекла і в Латинській Америці. Найбільш відомою із них, такою, що відповідає ознакам так званих “великих революцій”, стала Кубинська революція, яка перемогла в 1959 р., коли Ф. Кастро ввійшов у Гавану. Невдовзі Ф. Кастро почав будувати за підтримки колишнього СРСР

³⁴ К Шмидт, *Понятие политического* (А Филлипов пер, под ред, Наука 2016) 208.

“комуністичне суспільство”, його соратник Че Гевара розробив теорію революцій, у якій доводив, що невелика група партизан здатна повалити будь-який несправедливий режим³⁵, та почав “експорт революцій” у держави Латинської Америки. Однак трагічна доля Че Гевари, його полон і страта в 1967 р. у Болівії, а також підтримка США антикомуністичних рухів у цьому регіоні світу спростували ефективність згаданої теорії революцій.

На нашу думку, соціалістичні революції другої половини ХХ ст. не мали очікуваного результату, оскільки перетворилися з “битви за права та свободи людини” у війни за абсолютну владу лідерів революцій із власним народом.

У цей же час проти експансії радянської тоталітарної моделі державно-політичного режиму, експортованої колишнім СРСР у республіки-сателіти “народної демократії”, повстали спочатку Угорщина (1956 р.), а потім – Чехословаччина (1968 р.). Обидві революції не мали на меті злам соціалістичної моделі врядування, а боролися за особистісні та політичні права і свободи людини, політичний плюралізм, включаючи багатопартійність та розвиток багатокладної економіки. І хоча обидві революції були жорсткою придушені Червоною Армією, СРСР пішов на певні поступки. Якщо в Угорській Народній Республіці революція завершилася “ребрендингом” правлячої політичної партії, то у Чехословаччині було прийнято “Конституційний закон про чехословацьку федерацію”, яким було внесено 58 змін до Конституції ЧРСР 1960 р.

Особливої уваги заслуговує Іранська ісламська революція 1979 р., яка за глибинністю та сталістю змін, а також за рівнем впливу на регіон так само може бути віднесена до “великих революцій” в історії людства. Як відомо, Аятола Р. Хомейні запропонував забатраченим селянам і найманим робітникам шахського Ірану принципово новий для ісламського світу концепт розбудови на засадах добродітності, демократії й іранського націоналізму Ісламської республіки. Симпатичні розбудови Ісламської республіки у 1978–1979 рр. вибороли перемогу та змістили шаха Р. Пехлеві³⁶. І вже 3 грудня 1979 р. на референдумі 99 % голосів було підтримано Конституцію Ісламської республіки, яка діє донині.

У кінці ХХ ст. здавалося б революції втратили свою актуальність. Холодна війна та “Залізна завіса” поділили світ на два ворогуючих табори: соціалістичні держави, на чолі з колишнім СРСР, які продовжували розбудовувати комунізм, і держави Заходу, які розвивали ліберальну

³⁵ Голдстоун (н 7) 124-5.

³⁶ Там само 140-2.

політику й економіку. Однак уже в 1989 р. у Східній Європі відбулася низка неочікуваних революцій, більшість із яких мала мирний характер, що стало підставою називати їх “оксамитовими”.

Щодо “оксамитних революцій” кінця ХХ ст., то за твердженням Н. Фергюсона, революції 1989 р., як і революції 1948 і 1918 рр., ‘розповсюджувалися подібно епідемії’³⁷. У лютому 1989 р. польський уряд представ на перемовини з профспілками “Солідарність”, у травні 1989 р. угорці відкрили кордон із Австрією й “Залізна завіса” почала швидко ржавіти. А в кінці 1989 р. впав Берлінський мур і Німеччина знову стала єдиною. У республіках, які звільнилися з-під влади СРСР, почали прийматися нові ліберальні конституційні акти, утверджувалися основоположні, насамперед, політичні права та свободи людини, відновлюватися практики проведення демократичних виборів.

Водночас революція 1989 р. у Румунії, під час якої відбулася страта комуністичного лідера цієї республіки Н. Чаушеску та його дружини, а також жорстоке придушення революційних виступів студентів у Китаї в 1989 р., більш відомих як “події на Площі Тяньаньмень”, спростували тези Ф. Фукуями про “кінець історії” та загальне торжество лібералізму. До того ж у пострадянських республіках, до прикладу, в РФ, гасла революції невдовзі забулися. Натомість відродився забутий із радянських часів феномен “юридичної” та “фактичної” конституцій.

У 1991 р. неочікувано, після невдалої спроби державного перевороту, розпався ослаблений СРСР. Пострадянські республіки здобули незалежність. У республіках Балтії цьому передували революційні події, що дало змогу відносно швидко утвердити (відродити) національну державність в Естонії, Латвії та Литві й прийняти нові, або ж відродити попередні, “дорадянські” конституції. Відомі революційні події 1993 р. у РФ також стали катализатором для утвердження демократії в Росії за часів першого пострадянського президента Росії Б. Єльцина та прийняття на референдумі Конституції РФ 1993 р.

Натомість у пострадянських республіках, які уникли революційних змін (Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизія, Україна та ін.), конституції були прийняті зі значним запізненням, зокрема, в Україні – лише через шість років після проголошення незалежності³⁸. Самі ж революції, як доводить досвід державотворення в Україні у 2004–2018 рр., zostалися лише відтермінованими у часі.

³⁷ Н. Фергюсон, *Цивілізація: чем Запад отличается от остального мира* (К Бандуровский пер, АСТ, CORPUS 2014) 335.

³⁸ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Потенціал революцій не вичерпав себе і в ХХІ ст. Мейнстрімом розвитку революцій у ХХІ ст. стали арабські революції в Тунісі, Єгипті, Лівії та Сирії, відомі ще як “Арабська весна”. Сучасні мислителі Заходу спочатку вбачали у них форму “вестернізації” суспільного та державного життя країн Магрибу та Близького Сходу. Утім, за своїми наслідками “Арабська весна” виявилася подібною до Ісламської революції 1979 р. Революційна зміна традиційних еліт новими призвела до перманентних громадянських війн. Конституції ж не дуже змінили традиційні практики державотворення, що спиралися на авторитаризм, армію та спеціальні служби. Очевидно, що події “Арабська весна” ще чекають на своїх дослідників у науці конституційного права.

Попередньо згадувані “відтермінові революції” у пострадянських республіках відбулися на початку ХХІ ст. – Революція троянд 2003 р. у Грузії, Помаранчева революція 2004 р. в Україні та Революція тюльпанів 2005 р. у Киргизії, які за свій загалом мирний характер, активну участь молоді, розмаїття ідеологій, цілей, сенсів і результатів, а також за яскраві революційні символи отримали назву “кольорових революцій”, призвели до відставки посткомуністичних еліт і впровадження ліберально-демократичних цінностей і прозахідних реформ у цих республіках. Водночас у низці пострадянських республік (Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан та ін.) ліберально-демократичні революції з різних причин не відбулися. Чи буде “третьа хвиля” цих революцій у пострадянських республіках і путінській Росії на сьогодні можна вибудувати лише гіпотези.

Однак у ХХІ ст. на пострадянському просторі відбулася й революція нового типу – Революція Гідності 2014 р. в Україні. За своєю сутністю та перебігом подій вона мала більше спільного з Американською та Французькою революціями кінця ХІХ ст., аніж з “оксамитовими революціями” кінця ХХ ст. і “кольоровими революціями” 2003–2005 рр.

Метою Революції Гідності стало не лише відстоювання особистих і політичних прав та свобод людини, зміна форми державного правління та повернення парламентсько-президентської республіки, а й захист таких цінностей, як євроінтеграція, демократія, громадянське суспільство та ін. Результати Революції Гідності втілилися у змінах до конституції та подальших правових реформах. Революція Гідності, яка відбувалася у Києві, але охопила й великі міста України (Дніпро, Запоріжжя, Одесу, Харків та ін.) під час своєї кульмінації мала людські жертви (Небесна сотня), а її перемога стала причиною та підставою агресії з боку сусідньої Росії, що призвело до анексії Автономної Республіки Крим і підбурювання та підтримки сепаратистських настроїв на сході України й створення

квазіреспублік – Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки та бойових дій у цьому регіоні, а також до так званої “гібридної війни” з боку РФ.

З метою утвердження здобутків Революції Гідності, захисту свого суверенітету та запобігання контрреволюції, Україна обрала шлях масштабних реформ у сфері державного управління та відродження економіки. Від успіхів відповідних реформ й оборони України від Росії залежать не лише здобутки Революції Гідності, а й майбутнє самої України. У цьому сенсі можливими є паралелі з Українською революцією 1917–1921 рр. Тому на сьогодні важливо розуміти сутність і зміст революцій, а також логіку їхнього здійснення і реалізації здобутків, пам’ятати уроки історії та зіставляти їх із сучасним міжнародно-політичним ландшафтом. Крім того, необхідно розвивати доктрину та практику українського конституціоналізму, який є головним наративом легітимізації державотворчих і правотворчих процесів в Україні.

То що ж, врешті, являє собою революція як політико-правовий і соціальний феномен, чим вона відрізняється від бунтів, переворотів, війн? Свого часу Ч. Ломброзо та Р. Ляски писали:

Юристам доводиться відрізнити народні повстання від простого буйства натовпу: ті й інші виникають раптово, без підготовки, і розростаються надзвичайно швидко. Але перші загрожують спеціально державній владі <...>, а другі є швидше порушниками громадського спокою...³⁹.

Дійсно, на відміну від повстань (бунтів), революції мають ідеологічне підґрунтя, організований характер, усталених лідерів і легітимізовані в новому праві та державотворчій практиці результати. Хоча повстання, до прикладу повстання моряків у Кілі під час Листопадової революції в Німеччині в 1918 р., майже завжди є причиною, прологом революцій.

Державні перевороти, подібно до революцій, довго плануються, заколотники мають лідера, а останній, зі свого боку, програму дій. Утім, державні перевороти рідко підтримуються широкими верствами населення, а зміна влади у державі відбувається шляхом ротації лідерів держави без проведення виборів, але за підтримки армії, поліції, спеціальних служб, релігійних організацій, етнічних груп, кланів (родів) тощо. Відсутність підтримки з боку широких соціальних груп і відсутність зрозумілих й очікуваних населенням програм часто призводить до краху заколотів. Як це, до прикладу, було під час Державного комітету з надзвичайного стану у колишньому СРСР 19–21 серпня 1991 р.

³⁹ Ламброзо и Ляски (н 2) 358.

Що ж до зіставлення революцій і війн, то вони є доволі пов'язаними між собою: використовують насильницькі методи для досягнення поставленої мети. До того ж національно-визвольні революції (наприклад, Американська революція, революції в державах Латинської Америки у другій половині XIX ст. – XX ст. та ін.) нерідко отримують своє продовження у війнах за незалежність. Зі свого боку, воюючі держави часто інспірують революції в державах-противниках з метою послаблення їхнього потенціалу. Однак у війні виключна монополія на насильство належить державі й армії, а під час революцій – революціонерам і їхнім симпатикам.

Висновки. Все зазначене вище дає змогу зробити узагальнений висновок про те, що революція (з лат. *“revolutio”* – “повернення”, “перетворення”) – це історично сформована на ідеях конституціоналізму й інших політико-правових учень доктрина і політико-правова практика радикальних змін суспільного та державного ладу в короткий проміжок часу з метою утвердження (поновлення) та захисту основоположних прав і свобод людини, модернізації держави та забезпечення контролю громадянського суспільства за її діяльністю, результати якої втілюються та легітимізуються у конституціях і конституційних актах.

Основними ознаками політичних і соціальних революцій, на відміну від наукових, культурних, інформаційних й інших, є таке.

По-перше, за своєю сутністю революції утверджуються на певних етапах розвитку Західної цивілізації і є однією з радикальних форм прискорення соціального прогресу, заснованого на нових ідеях та ідеалах, що стосуються утвердження (поновлення “наданих від природи”) прав і свобод людини, повновладдя народу, модернізації політичного режиму в державі та самої держави, забезпечення контролю за діяльністю держави з боку громадянського суспільства та його інститутів. Усі ці ідеї та ідеали обґрунтовують історично сформовані з часів Відродження та Реформації доктрини конституціоналізму, які передують революціям. Останні, зі свого боку, є “лабораторіями конституціоналізму”. Їхні результати і наслідки призводять до зміни парадигму конституціоналізму, визначають нові вектори його розвитку.

Сутність революцій – це також їхні походження, джерела, тобто передумови і причини, завдяки яким революції, ці “чорні лебеді” Нового і Новітнього часу, стали можливими. До прикладу, К. Маркс обґрунтував соціально-економічні передумови, зокрема, загострення класових суперечностей, революцій та вважав наявність таких передумов “революційною ситуацією”. У подальшому ідеологи революцій по-різному визначали причини і передумови революцій. Однак завжди вказували

на харизматичний елемент і феноменологію революцій – наявність лідера (лідерів), популярної й привабливої мети революції, яка оволодіває народом, чи потужними соціальними групами, а також причина революції, яка майже завжди непрогнозована. Як, до прикладу, показове та жорстоке побиття студентів спецпідрозділами міліції “Беркут” під час Євромайдану в листопаді 2013 р. в Україні.

У правовій науці одними з перших передумови революції виокремили і систематизували наприкінці XIX ст. Ч. Ломброзо та Р. Ляскі. Це, зокрема: 1) клімат й атмосферні явища (спека, надзвичайна спека, холод, помірний клімат); 2) барометричний тиск, геологічна структура ґрунту і висота над рівнем моря; 3) харчування, голод, алкоголізм населення; 4) раса і населення, їх геніальність, інтелектуальна культура; 5) стан психічного здоров’я населення та злочинність; 6) соціальні, політичні та економічні причини; 7) випадкові причини; 8) індивідуальні чинники (стать, вік, соціальний статус, професія революціонерів); 9) характер революціонерів (вроджені злочинці, політичні злочинці, опосередковані самовбивці тощо); 10) геніальні люди та ін.⁴⁰ Соціологію революції (ментальні, демографічні та інші передумови) досліджував також П. Сорокін⁴¹.

На нашу думку, можна виокремити: антропологічні (розвиток людини й організації суспільства); релігійні; ідеологічні; політичні; державотворчі; економічні; міжнародні; військові; демографічні; кримінологічні; феноменологічні тощо. Зупинімося на окремих із цих чинників.

Важливим й одним із найдавніших чинників революцій залишається їхній релігійний компонент. Зокрема, після Папської революції XI–XII ст. Г. Берман пише про:

...революцію в Німеччині XVI ст., яка була лютеранською та княжою; революцію в Англії XVII ст., яка була пуританською і парламентською; революції у Франції та Америці XVIII ст., які були дійсними і демократичними; революцію в Росії XX ст., яка була атеїстичною і соціалістичною⁴².

При цьому кожна з названих Дж. Берманом “великих революцій” створила нове право, утвердила трансформацію національних правових систем, у яких утверджувалися світові релігії, створювалися національні церкви або ж домінували ідеї атеїзму.

⁴⁰ Ламброзо и Ляски (н 2) 77-356.

⁴¹ Сорокин (н 10).

⁴² Берман (н 13) 9.

Ідеологічний чинник революцій визначається змістом революційної ідеології (системи ідеалів і цінностей революції) та безальтернативністю її революційної реалізації. Він передбачає, по-перше, наявність перспективної, зрозумілої та привабливої ідеології, яка поділяється суспільством (нині – громадянським суспільством), чи хоча б широкими соціальними групами (національними, професійними, релігійними тощо), як перспективна для втілення в державотворенні та правотворенні. Така ідеологія має здійснювати функцію цілепокладання революції – визначення чіткого ідеального результату, однаково привабливого та бажаного для більшості учасників революції та невідворотного для її ворогів. Як пише Л. Бляхер:

Наявність такого ідеалу давала філософам – Дідро, Ламетрі та іншим, аж до К. Маркса – можливість осмислювати будь-яку подію в соціальному світі як закономірний і доцільний процес наближення до майбутнього ідеального стану⁴³.

Ідеології, покладені в основу революцій, постійно змінювалися. Вчення про конституціоналізм і демократію змінилося ліберальними вченнями. На зміну останнім прийшли ідеї соціалізму, які з часом змінилися ідеологією марксизму. У цьому контексті Н. Фергюсон зазначав:

...поєднання філософії Гегеля, який діалектично пояснював історичний процес, і політекономії Давида Рікардо, який постулював зниження норм прибутку і “залізний закон” заробітної плати, перейняв відразу Керлейль до індустріальної економіки і замінив ностальгію утопією⁴⁴.

На сьогодні, після поширення ідеології лібералізму в державах Східної Європи і краху ідей радянського соціалізму в колишньому СРСР, помітним є брак глобальних революційних ідей. За винятком антиглобалізму, традиційними у сучасному світі залишаються ліберал-демократична, соціал-демократична, соціалістична та націоналістична ідеології у їх різноманітних інтерпретаціях.

Тому сучасні революції в XXI ст. є переважно ментально-світоглядними – їхні лідери і прибічники мають на меті запровадження цінностей зазначених вище ідеологій у національне державотворення та правотворення всупереч існуючим. Пострадянські автократичні та олігархічні режими тяжітимуть до запровадження соціально-демократичних або ліберально-демократичних режимів й інтеграції до глобальних міжна-

⁴³ Бляхер и Межуев и Павлов (н 25) 21.

⁴⁴ Фергюсон (н 37) 283-4.

родних організацій (Європейський Союз (далі – ЄС), НАТО, різні зони вільної торгівлі тощо). Натомість для соціально-демократичних і ліберально-демократичних держав “старої демократії” в Європі та Америці альтернативою є антиглобалістська та націоналістична, насамперед антиміграційна ідеологія.

Щодо державотворчого чинника революцій, то, на думку С. Пінкуса, ‘модернізація держави як політична ціль – ось необхідна передумова для революції’. При цьому під модернізацією держави вчений пропонує розуміти ‘свідому діяльність режиму з метою перетворення себе фундаментальним чином’⁴⁵. Отже, застарілість й інертність механізмів держави, її неспроможність утверджувати і захищати конституційні права людини й ефективно співпрацювати з політичними партіями та інститутами громадянського суспільства є об’єктивною передумовою модернізації такої держави – через реформи або революцію. Остання, при цьому, не виключає потреби в реформах державного правління та управління, а лише корегує їхню динаміку.

Правотворчий чинник революцій передбачає нагальну потребу зміни існуючих “правил гри”, закріплених у законодавстві. Якщо перші “великі революції” мали на меті закріплення основоположних прав і свобод у біллях та деклараціях про права людини, а форму державного правління – у конституціях, то соціалістичні революції змінювали “буржуазні”. Натомість соціалістичні конституції держав Східної Європи наприкінці минулого століття змінили ліберально-демократичні конституції. Зі свого боку, Лісабонська угода стала “над конституцією” для держав – учасниць ЄС. Хоча “Нова Британська революція”, яка мала своїм наслідком “Brexit” у 2016 р., що призвів до конкретних кроків щодо виходу Великої Британії з ЄС, ставить нову парадигму для сучасних революцій: глобалізація vs. національна державність (націоналізм у чистому вигляді – нині залишається у державах – членах ЄС переважно дискурсом для маргінальних політиків), яку вже сьогодні публічно обговорюють Греція та деякі пострадянські держави – учасниці ЄС.

По-друге, за своїм змістом революції є докорінними, нерідко насильницькими змінами народом основ суспільного та державного ладу. Революцію можна також вважати природним правом громадян на супротив свавілля влади. Можна уявити, що це своєрідні “Прикінцеві положення” суспільного договору, коли публічна влада порушила його істотні умови в частині утвердження та захисту конституційних прав і свобод держави.

По-третє, для революцій властиві певні методи та алгоритми їхньої реалізації, а також прогнозовані наслідки цих революцій, такі собі *modi*

⁴⁵ Пінкус (н 8) 59, 63.

operandi. Для кожного історичного періоду та кожної окремо взятої революції її *modus operandi* є оригінальним, а іноді й неповторним. Утім, узагальнення попереднього досвіду проведення революцій дає змогу виокремити такі їхні методи й алгоритми реалізації: 1) “революція – контрреволюція – реакція”; 2) “революція – контрреволюція – реставрація”; 3) “революція – війна – реставрація”; 4) “революція – контрреволюція – революція”; 5) “революція – війна/реакція – реформи” та ін. Очевидно, що найбільш раціональним є п’ятий алгоритм реалізації. Однак будь-яка революція – це ще й міжнародний вплив на нову владу.

По-четверте, результати революції завжди втілюються у конкретних установчих актах – біллях і деклараціях про права людини, деклараціях про незалежність і державний суверенітет (у випадку національно-визвольних революцій), конституційних актах і конституціях. Наявні на час революції конституції традиційно змінюються новими. Останні, як правило, приймаються не старим парламентом, який на час революції деноншується, а установчими зборами (конститувантами), референдумами або ж взагалі октруються лідерами революцій своєму народові. Це дає змогу не лише легалізувати, а й легітимізувати результати революцій, забезпечити їхнє визнання як всередині держави, так і за кордоном. Натомість внесення змін до “дореволюційних” конституцій є ознакою незавершеності революції.

По-п’яте, революції відрізняються своєю багатоманітністю. Водночас вони підлягають класифікації та типологізації за певними критеріями. Щодо класифікації революцій можна навести висновок М. Малия:

...будь-які раптові, грубі, глибинні, радикальні зміни якогось аспекту людської діяльності можуть в цьому розширеному значенні класифікуватись як “революційні”, і ні одна концептуальна мережа ніколи не буде достатньо широкою, щоб охопити їх усі і включити в струнку модель⁴⁶.

Утім, це твердження М. Малия не заперечує можливості дослідження критеріїв класифікації революцій, а також систематизації найбільш відомих типів революцій з урахуванням системи критеріїв їхньої диференціації.

Результатами дослідження різних видів і типів революцій стали такі типології: а) соціальні та політичні (Б. Чичерін); б) “великі революції” та політичні революції, які змінюють окремі політичні інститути (Дж. Голдстоун); в) “антиколоніальні революції” та демократизуючі революції (Дж. Голдстоун); г) класичні (буржуазні, буржуазно-демократичні, соціалістичні, національно-визвольні); ґ) сучасні (“кольорові”) революції (В. Барсамов, С. Єлишев, П. Сорокін та ін.) тощо.

⁴⁶ Малия (н 18) 337.

Очевидно, що революції також можуть бути класифіковані за часовими і просторовими чинниками. У цій статті попередньо характеризувалися так звані “античні революції”, “середньовічні революції”, буржуазно-демократичні революції, соціалістичні революції, постсоціалістичні та новітні, включаючи й Революцію троянд у Грузії, Помаранчеву революцію та Революцію Гідності в Україні. За своєю типологією (час і держава, в якій відбулася революція), найбільш відомими, так званими “великими” (за Дж. Голдстоуном) революціями стали Англійська, Американська, Французька, Японська епохи Мейдзі, Молодотурецька, Російська, Китайська, Кубинська, Іранська та інші революції.

Застосовуючи різні критерії, можна виокремити й інші види та типи політико-правових і соціальних революцій у світі. Однак відповідна робота передбачає проведення подальших конституційно-правових досліджень.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

2. Chicherin B, *O narodnom predstavitel'stve [On the People's Representation]* (Nauka 2016) (in Russian).
3. Danylian O ta Dzoban O, *Orhanizatsiia ta metodolohiia naukovykh doslidzen: navchalnyi posibnyk [Organization and Methodology of Scientific Research: Textbook]* (Pravo 2017) (in Ukrainian).
4. Elishev S, *O sushchnosti "sovremennykh revolyutsiy" i gosudarstvennykh perevorotov [On the Essence of "Modern Revolutions" and Coups D'état]* (Kanon+ ROOI "Reabilitatsiya" 2017) (in Russian).
5. Fedorenko V, *Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk, Do 20-oi richnytsi Konstytutsii Ukrainy ta 25-oi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine: Textbook, To the 20th Anniversary of the Constitution of Ukraine and the 25th Anniversary of Ukraine's Independence]* (Lira 2016) (in Ukrainian).
6. Lambrozo Ch i Lyaski R, *Politicheskaya prestupnost' i revolyutsiya po otnosheniyu k pravu, ugovnoy antropologii i gosudarstvennoy nauke [Political Crime and Revolution in the Context of Law, Criminal Anthropology and State Science]* (prof Isaev A predislov, Yuridicheskii tsentr Press 2003) (in Russian).
7. Mau V, *Revolutsiya: mekhanizmy, predposylki i posledstviya radikal'nykh obshchestvennykh transformatsiy [Revolution: Mechanisms, Prerequisites and Consequences of Radical Social Transformations]* (Izd-vo Instituta Gaydara 2017) (in Russian).
8. Sorokin P, *Sotsiologiya revolyutsii [Sociology of Revolution]* (Yakovets Yu vstup st, Kuros I i Lukinov I i Derevyankin T predisl, Astrel' 2008) (in Russian).

Edited and translated books

9. Babef G, 'Manifest plebeev (1795 g.)' ['Manifesto of the plebeians (1795)'] v Volodina A (red), *Utopicheskiy sotsializm: khrestomatiya [Utopian Socialism: Reading Book]* (Politizdat 1982) (in Russian).
10. Berman Dzh, *Zapadnaya traditsiya prava: epokha formirovaniya [Western Tradition of Law: the Era of Formation]* (Nikonova N i Deev N per, 2-e izd, Infra-M, Norma, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1998) (in Russian).
11. Blyakher L i Mezhuev B i Pavlov A (red), *Kontsept "Revolutsiya" v sovremennom politicheskom diskurse [The Concept of "Revolution" in Modern Political Discourse]* (Aletyya 2008) (in Russian).
12. Brodel' Fernand, *Ocherki istorii [Essays on History]* (Orlova E per, 2-e izd, Akademicheskii proekt 2017) (in Russian).
13. Dan Dzh, 'Revolutsiya' ['Revolution'] v Blyakher L i Mezhuev B i Pavlov A (red), *Kontsept "Revolutsiya" v sovremennom politicheskom diskurse [The Concept of "Revolution" in Modern Political Discourse]* (Aletyya 2008) (in Russian).
14. Fergyson N, *Tsivilizatsiya: chem Zapad otlichaetsya ot ostal'nogo mira [Civilization: the Difference between the West and the Other World]* (Bandurovskiy K per, AST, CORPUS 2014) (in Russian).
15. Fitzpatrik Sh, *Russkaya revolyutsiya [Russian Revolution]* (Edel'man N per, Izd-vo Instituta Gaydara 2018) (in Russian).
16. Goldstoun D, *Revolutsiya. Ochen' kratkoe vvedenie [Revolution. A Very Short Introduction]* (Yakovleva A per, Izd-vo Instituta Gaydara 2015) (in Russian).
17. Hans-Adam II, *Derzhava v tretomu tysiacholitti [The State in the Third Millennium]* (Havrylov I ta Kondratiuk L per, DIPA 2018) (in Ukrainian).
18. Hratiuzi A, *Viina i revoliutsiia v Yevropi, 1905–1956 rr. [War and Revolution in Europe, 1905–1956]* (Prokopovych M per, Hratiuzi A peredmov, Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy" 2005) (in Ukrainian).
19. Kharari Yu, *Sapiens. Kratkaya istoriya chelovechestva [Sapiens. Brief History of Mankind]* (Summ L per, Sindbad 2016) (in Russian).
20. Malia M, *Lokomotivy istorii: Revolyutsii i stanovlenie sovremennogo mira [Locomotives of History: Revolutions and the Establishment of the Modern World]* (Terens Emmons pod red i s predisl, Volodin E per, Politicheskaya entsiklopediya 2015) (in Russian).
21. Orteha-i-Haset Kh, *Vybrani tvory [Selected Works]* (Burhardt V ta Sakhno V ta Tovstenko O per, Osnovy 1994) (in Ukrainian).
22. Pinkus S, *1688 g. Pervaya sovremennaya revolyutsiya: nauchno-populyarnoe izdanie [Year 1688. The First Modern Revolution: Popular Science Edition]* (Tartakovskaya N per, AST 2017) (in Russian).
23. Plokhii S, *Brama Yevropy [The Gate of Europe]* (Klochko R per, Knyzhkovyi Klub "Klub simeinoho dozvillia" 2016) (in Ukrainian).
24. Shmitt K, *Ponyatie politicheskogo [The Notion of Political]* (Fillipov A per, pod red, Nauka 2016) (in Russian).
25. Skinner K, *Istoki sovremennoy politicheskoy mysli [Origins of Modern Political Thought], t 2: Epokha Reformatsii [The Era of Reformation]* (Yakovlev A per, Safronov V pod nauchn red, Delo RANKhiGS 2018) (in Russian).
26. Zaiht F, *Blysk i vbohist Serednovichchia. Istoriiia z pochatkom i kintsem [Splendor and Poverty of the Middle Ages. History with the Beginning and the End]* (Nazarkevych Kh per, Paranko R red, Vyd-vo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu 2009) (in Ukrainian).

CONSTITUTIONALISM AND REVOLUTION

ABSTRACT. The article aims at researching the political and legal nature and phenomenology of revolutions and revealing the interrelations of the doctrine and practice of constitutionalism and revolutions in Ukraine and abroad. The author analyzes the origin of the category of the concept “revolution” (“revolutio”), the diversity and evolution of its senses: from reinstatement of prior state of certain phenomena – to radical changes in the state and social system. It is concluded that the category “revolution” was introduced into political and legal turnover from the astronomy works by N. Copernicus in the middle of the XVI century and acquired its modern significance in the second half of the XVIII century, simultaneously with another category known since Antiquity – “constitution”.

The author analyzes the most well-known proto-revolutions of ancient Egypt, Antiquity and the Middle Ages, the Reformation in Germany and Switzerland etc. The author arrives at the conclusion that the “revolutionary” nature of respective uprisings and riots ensued from their more recent reconsideration by scholars in the XVIII–XX centuries. The following causes for revolutions are singled out: firstly, availability of a well-formulated political legal ideology based on the doctrine (doctrines) of constitutionalism; secondly, struggle for the establishment and protection of fundamental human rights and freedoms (each new “generation” of human rights was established in the course of bourgeois and democratic, socialist and worldview revolutions of the late XX – early XXI centuries); thirdly, presence of socially active public associations (institutions of civil society) and political parties.

The author demonstrates that the first revolution, in its modern political and legal meaning, was the Glorious Revolution of 1688 in England. The article also studies the so-called “great revolutions”, which had an impact on the overall political, social and economic progress of nations, states and continents, namely: the American and French revolutions of the late XVIII century, the European revolutions of 1830–1871, the Japanese revolution of Meiji era in 1869, Young Turk revolution of 1908, the Russian revolutions of 1905 and 1917, the German revolution of 1918, the Chinese revolution of 1949, the Cuba revolution of 1956, the Iranian revolution of 1979, and the “Velvet Revolutions” of the late XX century. Attention is paid to the Ukrainian revolutions: the Ukrainian revolution of 1917–1921, the “Revolution on Granite” of 1990, the Orange revolution of 2004 and the Revolution of Dignity of 2014 and others.

The article explains the meaning of the category “revolution” and its essential features; summarizes the main causes and preconditions of revolutions; explores the issue of classification of revolutions, and also determines the nature of the interaction between constitutionalism and revolutions.

KEYWORDS: constitutionalism; constitution; revolution; “great revolutions”; Ukrainian revolution of 1917–1921; Orange Revolution, Revolution of Dignity.